

Balkanistic

ВФ **zum '20** **БАЛКАНИСТИЧЕН** **ФОРУМ 2**

НАУЧНОТО ПОЗНАНИЕ -
АВТОНОМИЯ, ЗАВИСИМОСТ, СЪПРОТИВА

SCIENTIFIC KNOWLEDGE –
AUTONOMY, DEPENDENCE, RESISTANCE

**НАУЧНОТО ПОЗНАНИЕ – АВТОНОМИЯ,
ЗАВИСИМОСТ, СЪПРОТИВА**

Съставител: Кристина Попова

**SCIENTIFIC KNOWLEDGE – AUTONOMY,
DEPENDENCE, RESISTANCE**

Editor: Kristina Popova

Анастасия Пашова

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

Anastasiya Pashova

South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad

[asia_p@mail.bg]

**„Това е важно дело – полезно и национално...” –
Белите петна в историята на първото арменско
частно училище в Москва¹**

Abstract: *In the paper I have analysed the relations between Russian imperial policy, the history of the school and the biographies of the Armenian family Lazarovi in the context of the Armenian liberation movement in 18th and 19th century. I have followed how the colonial Russian policy changed the statute of the first Armenian private school in Moscow and Russified it – the school was designed to be orientated mainly to Armenian students and teaching European languages but was transformed into Institute of Eastern Languages.*

The task of the paper is to answer the questions what, by whom, and why certain aspects of the history of the school were silenced in the Russian, Soviet and post – Soviet historiography; why the question of the periodization of the Lazarev Institute for Eastern Languages still is not sufficiently decided.

Key words: *Russian imperial policy; Armenian family Lazarevi; Lazarev Institute of Eastern languages*

В статията се разкриват връзките между руската имперска политика – историята на училището и личните биографии на арменската фамилия Лазареви в контекста на арменското освободително движение през 18 и 19 век. Проследява се как колониалната руска политика променя статуса на първото

¹ Статията е част от изследване, извършено в рамките на проект „Knowledge Exchange and Academic Cultures in the Humanities: Europe and the Black Sea Region, late 18th – 21st Centuries – KEAC-BSR”. Проектът е подкрепен от European Union's Horizon 2020 research and innovation programme с договор No 734645.

арменско частно училището в Москва и го русифицира и как училището, замислено и ориентирано в началото към арменските деца и към Европа, се трансформира в учебно заведение за източни езици – Лазаревски институт, в резултат на имперската образователна политика. Търси се обяснение по отношение на училището – какво, от кого и защо се премълчава в руската, съветската и постсъветската историография и защо въпросът за периодизацията на Лазаревския институт за източни езици в съвременната историография има дискуссионен характер и не е решен еднозначно и досега?

Руско-арменски контекст

По времето на Екатерина II източната политика на Русия придобива важно значение. Тя води непрекъснати войни с Османската империя за господство в басейна на Черно море. Русия разширява на юг своите граници, а арменският народ се надява да се освободи от властта на Турция и Персия. През втората половина на 18 век се образуват 2 големи центъра на арменското освободително движение извън пределите на Армения – в Индия и Русия. Войната на Русия от 1768 г. увеличава броя на арменците, които се изселват в Русия, защото смятат, „че спасението на арменския народ ще дойде от Русия“. След персийската война от 1827 и 1828 г. от Персия в пределите на Русия се въдворява значителна колония от 40 000 арменци, на които им обещано от великодушния руски монарх надеждно, щастливо и спокойно място за живот в Ереван, Нахичеван и Карабах, където ще получат обработваема земя и за 6 години ще се освободят от данъци. /Зиновиев, 1863, 21/

Проруската ориентация на арменския народ приема характер на политическо движение. Арменските колонии в Русия и техните представители вземат участие в арменското освободително движение във втората половина на 18 век. Признати ръководители на това движение в Русия са Иван Лазаревич Лазарев – създател на училището, и епархиалния началник на руските арменци Йосиф Аргутинский – Дългоруки. В края на 1750-те години в Русия се появява изразител на младата арменска буржоазия – Йосиф Емин, който установява близки отношения с Иван Лазарев и отново е поставен въпросът за освобождаването на Армения и възстановяване на арменската държава. В 1766 г. в Русия идва и патриархът на всички арменци – католикоса Симеон Ереванци, архимандрит Давид. С това са положени основите на регулярните отношения на ечмядзинския патриарх с руското правителство, заслугата за което е изключително на Иван Лазарев – арменски търговец и меценат, приближен на императорския двор. След започването на поредната руско-турска война представители на арменския търговски капитал в Русия, начело с Лазарев, представят на руското правителство проект за освобождението на Армения. /Виж Зиновиев, 1863; Катков, 1865; Кананов, 1865./

Кои са Лазареви?

Подробни сведения за родовата история на Лазареви могат да се открият в сборник с архивни документи за Лазаревския институт, публикуван в Москва /първо издание – 1855, второ – 1863/. Въведението и биографията на учредителите на института са написани от проф. Алексей Зиновиев, по това време инспектор в Института. Историята на фамилията е датирана и свързана с името на Емануел Манук Лазарев, който през 14 в. е арменски княз и владетел и се бори за независимостта си срещу Шах Аббас първи. След войната шахът му обещава много привилегии и така успява да привлече знатната арменска фамилия да живее в Персия – Нова Джулфи. Вторият шах Аббас прави сина на Манук – Лазар Лазарев началник на персийския монетен двор и пазител на хазната. Външната и вътрешната обстановка в Персия е несигурна и затова Лазарев със семейството си решава да я напуснат и да се заселят в Русия. Там по това време на престола е Императрица Елисавета Петровна, а след нея Екатерина Велика.

Лазареви се заселват в Русия и веднага започват да играят видна роля сред руските арменци. Те донасят със себе си значителни парични капитали и ценности. Част от средствата влагат в богати манифактури за платове и хартия в село Фряново, на 60 версти от Москва, където привличат 5000 работници и много майстори от чужбина. Фряновските манифактури започват да изпълняват поръчките на целия дворец на Екатерина и така стават известни в Москва и цялата империя. Благодарение на своето богатство и полезното за държавното стопанство производство Екатерина II през 1776 г. потвърждава дворянската грамота на Лазар Назарович Лазарев *„Заселени тук, те започват да развиват златна манифактура и с децата си Ни оказват много услуги, за което Ние на 20 май, 1774 година правим руски дворянин Лазар Лазарев, неговите деца и техните потомци.“* /Зиновиев, 1863, 9/

Тази грамота му дава право да вложи своя капитал в промишлено производство, като закупи фабрики заедно с именията и крепостните /Зиновиев, 1863, 7/.

В края на 1740-те правят няколко вълненотекстилни фабрики, а през 1771 взимат на аренда 3 завода за производство на стомана. След като стават дворяни през 1774 г., Иван Лазарев през 1778 закупува Чермозкия завод, с крепостните и земята. Доходите му са основно от заводското производство, а не от феодална рента /Зиновиев, 1863, 14/

Като богати и влиятелни хора Лазар Лазаров, заселвайки се в Русия със своите синове, стават посредници между руското правителство и арменците, които живеят по-това време основно в Москва, Петербург и Нахичеван в Ростов на Дон.

Най-известен става най-големият му син – Ованес /Иван/ Лазаревич Лазарев, човек с висок ум и образование и близък до императрицата и нейните фаворити, който става и един от най-богатите хора в Русия. По заповед на

Екатерина той е назначен за съветник на държавната банка и изпълнява и редица други дипломатически поръчения /Дилюян, 1966/.

По негов проект за населяване на югоизточния край на Русия с арменци от Азия пристигат хиляди арменци и основават градовете: Кизляр, Ново-Нахичеван на Дон, Григориопол и различни колонии в Крим. Цялата му политическа дейност е насочена към освобождаването на Армения с помощта на Русия. /Зиновиев, 1863, 18/

Иван Лазарев полага немалко усилия да отмени императорския указ от 17 февруари 1742 г. за забрана арменците да строят свои църкви и през 1770-те години пристъпва към строеж на арменски църкви в Петербург и Москва, уверен, „*че това е от полза за нацията*“... *В Москва главни и първи строители на три арменски църкви са предците на дворянската фамилия Лазарови. Употребяват значителен капитал за построяването на божии храмове... може да се счита по 100 хил р. на храм. Първата арменска църква в Москва е построена в началото на 17 век, втората е построена на арменската улица през 1779 година, а третата – на ваганското гробище през 1807 г.*“²

Актовете и постановленията, свързани с кореспонденцията по наследството на Лазарови, и съградените храмове са номерирани и запазени в архива в Матенадаран³, като са номерирани и започват от април 1770 г. Първият документ е от Иван Лазарев до Главната полицейска канцелария и е с искане за позволение да построи в Москва и Санкт Петербург арменски храмове.⁴

Мислейки за своите сънародници, заедно с тримата си братя Иван Лазаревич изгражда в Москва и Петербург 5 арменски църкви /Зиновиев, 1863, 11/ „*Повече от половин век предците на попечителя и приемника фамилия Лазарови непрестанно жертват средства за построяване на божии храмове. Те построиха 5 каменни великолепни църкви в Москва и Петербург – здания и принадлежности. Ако не ги бяха направили, въдворяването на арменската нация в Русия щеше да е по-малко успешно. В техните села в губерниите: Московска, Тулска и Пернска са построени не по-малко от 22 каменни църкви... Пак там са открити и училища по ланкастърската система, открити са болници с аптеки, домове за стари хора, приюти за малолетни и др. Трудно е да се изчислят огромните дарения от фамилията Лазарови.*“⁵

В досъветската историография за фамилията Лазарови пише М. Мсерианц /1856/ – арменски историк, и някои от директорите и инспекторите на училището, и то винаги по повод на годишнини – Александър Зиновиев /1855,

² Высочайшие Указы и Акты, М., 1842, с. 118.

³ Матенадаран - или Институт за древни рукописи на името на св. Месропа Маштоца в Ереван /Република Армения/.

⁴ Высочайши..., с. 133.

⁵ Зиновьев, Исторический очерк, с. 89.

1863/⁶, Георги Кананов / 1865, 1891/⁷, Михаил Катков /1865/⁸ Веселовский Николай /1879/⁹ и Алексей Дмитриев, /1893/, *„които възхваляват благоденствието на Лазарови... Те считат, че движещ мотив в дейността на Лазарови е тяхната природна склонност към благотворителност“* /Дилоян, 1966, 252/, а не са водени от патриотични, национални подбуди.

Иван Лазаров е благодетел не само приживе, но и след смъртта си. Ето как оценява неговата дейност Александър Зиновиев – директор на Лазаревския институт *„Грижейки се за благоденствието на сънародниците си и правителството, той завещава значителен капитал за основаване на особено учебно заведение“*. /Зиновиев, 1863, 17/ Тук е вярна само първата част на цитата, тъй като парите, които оставя за училището, са предназначени за бедни и способни арменски деца и въобще не става дума за правителството. *„Да се построи във времето прилично здание за възпитание и обучение на бедни деца от арменската нация“*.¹⁰

Вероятно всички от фамилията Лазарови не са просто дарители, а си дават сметка за ролята на религията и образованието при съхраняване на арменската идентичност. Създаването на средно арменско училище вероятно е част от по-широк проект за съхраняване на арменската идентичност и за създаване на арменска нация.

Необходимост от просвещение на арменските деца

Арменската търговска буржоазия през втората половина на 18 век поддържа търговски връзки с много западни страни, което определя нуждата от обучение на арменските деца и знаене от тях на чужди езици. За нарасналата необходимост от образование вероятно влияние оказват и западните просветителските идеи, които намират широко разпространение в Русия през втората половина на 18 век, а част от Армения е в нейните граници.

⁶Алексей Зиновиев /1801–1884/. В края на януари 1848 г. е определен за заместник на инспектора и за старши преподавател по руска словесност в Лазаревския институт за източни езици, а от юли започва да изпълнява длъжността инспектор. От 1849 до 1858 г. е професор по руска словесност.

⁷ Георги Кананов /1834–1897/. От 1861 г. изпълнява длъжността инспектор на гимназиалните класове в Лазаревския институт за източни езици, а от юли 1881 г. до смъртта си е негов директор. В специалните класове преподава курс по история на Изтока.

⁸ Михайл Никифорович Катков /1818–1887/ – руски публицист, издател, литературен критик с консервативни възгледи. Редактор на сп. „Московски ведомости“, основоположник на руската политическа журналистика.

⁹ Никола́й Ива́нович Веселовский (1848–1918) – руски археолог, истоковед, изследовател на историята и археологията на Средна Азия.

¹⁰ Собрание Высочайших..., с. 124.

Още през 1776 арменската търговска общност в Москва, сред която играят видна роля Лазарови, чрез епархиалния началник на руските арменци Йосиф Аргутинский се обръща с молба към католикоса да им изпрати учители. Мисълта да създаде арменско училище не напуска Иван Лазаров. В една записка от 14 май 1785 г. той пише: „*Имам желание да отделям ежегодно пари за училище и съдържанието му да бъде в полза на нашата нация*“. /Дилоян, 1966, 265/ И така Лазарев в края на 1780-те години открива арменско училище в Нови Нахичеван и руско училище за момичета в Царское село. В 1880 отделя ежегодна сума от 300 рубли за учредяване в Тифлис на арменско училище, като поставя изискването да се изучават естествени науки и чужди езици.

През 1779 г. по поръчение на Иван Лазарев архимандрит Григорий Араратский разработва план за замисленото от Лазарев средно училище. По този план от арменските колонии в Русия трябва да се изберат 30 бедни, но способни арменски юноши на възраст от 10 до 17 години, които да получат образование в бъдещото училище. Планира се да изучават арменски, руски и европейски езици – френски, немски, английски и латински, а така също и естествени науки. Иван Лазарев не осъществява мечтата си, но след като почина през 1801 г., оставя в завещанието си сумата от 200 хиляди рубли за арменско училище. Дейностите по училището започва да движи неговият брат Йоаким Лазаревич Лазарев със своите синове. Той има вече опит по отношение организацията на учебни заведения. В Урал, където братята имат манифактури, те още през 1811 г. организират едно от най-добрите тясноспециализирани училища, което подготвя младежи за предприятията в окръга. В училището се преподава география, металургия, геодезия, механика, история и др. предмети /Аветисян, 2018, 12/.

Неговите синове – Ованес /Иван/ и Хачатур /Христофор/ Лазареви са членове на Парижкото Азиатско общество за изследване на древността и словесността. Имайки разностранни знания, в това число и в областта на историята на източните народи и държави, Лазареви водят оживена преписка с различни учебни и научни заведения в Париж, Виена, Венеция, Константинопол и др. /Ананян, 1998, 71/

Периодизации на историята на Лазаревския институт за източни езици /ЛИИЕ/

Проблемът за периодизацията на историята на ЛИИЕ има богата и заплетена история, тъй като историческите събития в училището могат да се интерпретират различно. Изследователите от различните периоди предлагат различни варианти на периодизация.

Като цяло за всички тях критерият, който е в основата на периодизацията, е промяната на статуса и вида на училището. За всички началната дата е 1815 г., когато се открива официално училището.

Първият труд, свързан с историята на училището и запазен и досега, е написан през 1855 г. от проф. Алексей Зиновиев /руснак и инспектор в училището/ и в него той предлага своя периодизация на историята на заведението.

- Първият период е от основаването на училището през 1815 до 1835 г. Авторът изтъква, че през този период училището не се ползва с никакви права и предимства и „Училището е по-скоро благороден пансион“ /Зиновиев, 1855, с.31/
- Вторият период е от 1835 до 1848, когато на училището е дадено право да бъде гимназия втора степен.
- Третият период е от 1848 до 1855 г., когато е написан трудът. Началото на периода авторът свързва с издадения през 1848 г. от император Николай 1 Указ, с който училището става първокласно учебно заведение – Университет и Лицей с името Лазаревски Институт за Източни езици.

Периодизацията на Зиновиев е само частична, защото Институтът просъществува до 1921 г.

През 1965 са публикувани последователно два труда, свързани с историята на училището – на проф. Георги Кананов по повод 50-годишния юбилей на училището /произнесената от него реч на годишнината/ и на Михаил Никифорович Катков 1865 „История Лазаревского института восточных языков“ (По повод на същия юбилей).

Следващият труд, свързан с историята на Лазаревския институт, излиза за 25 години по-късно и е по повод честването на 75-та годишнина на Института. Написан е също от директора на Института по това време Георгий Илич Кананов¹¹ „Седемдесетилетие Лазаревского института восточных языков /1815 – 1890“.

В историографията от съветския период върху историята на Института са работили предимно арменски историци, което е обяснимо, като се отчита фактът, че целият архив на училището е на арменски език и има много малко документи на руски. По проблема основно са работили Базиянц, /1959, 1973/, Дилоян /1966/, Игнатян /1969/, Нерсисян /1980/ и др., които с малки нюанси определят следните периоди в историята на училището:

- Първи период – от 1815 до 1848, т. е. от началото на функционирането на училището – създаване на колектив от преподаватели и учаци се и самото училище в този период изпълнява ролята на свързващо звено „В процеса на приобщаване на арменската младеж към руската и западноевропейската култура“ Базиянц /1973, 67/. В рамките на този период през 1827 г. Лазаревското арменско училище е преобразувано в

¹¹ Георгий Илич Кананов /1834 -1897/. От 1861 г. е инспектор на гимназиалните класове, а от юли 1881 до смъртта си през 1897 е директор.

Лазаревски институт за източни езици и през 1835 г. с указ му е дадена втора степен като правителствено учебно заведение.¹²

- Втори период – от 1848 до 1871 г. и е свързан с нов Устав, който му придава статус на учебно заведение първа степен с 8-годишен курс на обучение. Първите 6 класа съответстват на гимназията, а последните два са специализирани в изучаване на източни езици. След приемането на Устава през 1848 г. започва задълбочено изучаване на ориенталистски дисциплини. /Саядов, 2008; Ванян, 2012/
- Трети период – от 1871 до 1919 г. Свързан е с приемането на нов Устав през 1871, който приравнява Лазаревския институт с университетите и академиите. В този период институтът става център за изучаване на източни науки. Според Ашот Базиянц /1973/ през 1918 г. учебното заведение е превърнато в Арменски институт, през 1919 в Предноазиатски институт, а през 1921 г. училището е върнато на арменците и става Дом на културата на Армения. /Ванян, 2012, 35/

Първи Владимир Аветисян /2016/ в статия към дисертационния си труд предлага и обосновава различни от споменатите по-горе етапи, като разглежда и един допълнителен период, който хронологически предшества началото на преподаването в института.

В изложението по-долу следваме неговите периоди, като им даваме различна трактовка, върху основата на публикувани и запазени в Матенадарана архивни документи от 1830, 1839, 1842, 1855, 1863 г. Принципът, според който извеждаме етапите, е не промяната на вида и статуса на училището, а степента на русификация на обучението и наложено руско присъствие в частното арменско училище.

Първи трудности в организацията и функционирането на Арменското Лазаревско училище в Москва – първи период

От писмото на Йоаким до синовете си: „Това е важно дело – полезно и национално... Целият свят сега ни гледа. Започвайки делото, можем да не го завършим и сред нашия народ и нация и пред чуждите ще се опозорим“¹³ се вижда колко отговорно и сериозно е приел задачата за построяването и откриването на частното средно арменско училище.

За този първи период е построено зданието на училището, избран е административният и преподавателският състав, приет е устав и график за провеждане на занятията и подбор на учениците.

Зданието на училището е започнато на 10 май 1814 г. и завършено и открито на 12 май 1915 г., когато „е открито преподаването на различни науки

¹² Высочайшие Указы..., 1842, М., с. 94.

¹³ Собрание Высочайших..., 1839, с. 81.

на възпитаници, както от арменската, така и от други нации, под надзора на основателя и попечителя Йоаким Лазаревич“. /Зиновиев, 1863, 32/

Първите трудности са свързани с липсата на подготвени учители по арменски език и словесност. Йоаким, който става изпълнител на завещанието и попечител на училището след неговото построяване през 1815 г., дълго не може да намери подходящи учители. Първите преподаватели стават известните арменски поети – Арутюн Аламбардян, Серовбе Карнеци, Микаел Саллан-тян, които били широко образовани и знаели класически и европейски езици. Обръща се за помощ и към арменската диаспора в Италия /Дилоян, 1966, 24/.

Втори период – 1815–1826 г.

Първоначалното име на училището е Арменско Лазаревско училище. През 1816 г. е завършен главният корпус, а през 1817–1823 г. и принадлежащите сгради, както и обширната градина към него.

От самото начало арменското училище се спонсорира и издържа със средства от фамилията Лазарови. След Иван Лазаров отделят суми за неговата организация и други членове на фамилията. През 1816 и 1817 г. жената и синът на Йоаким Лазарович отделят по 50 000 рубли. /Дилоян, 1966; Игнатян, 1969; Аветисян, 2016/

Йоаким и синовете му през първата половина на 19 в. многократно се обръщат към Министерството на народната просвета с молби и предложения за промени в Арменското училище, тъй като Уставът, който са внесли, не е

одобрен и училището по тази причина е незаконно. През 1817 г. те предлагат нов проект за устав, в който училището да се нарича „Арменска лазаревска академия“, но проектът е отклонен под предлог, че учебното заведение не е научно. През 1823 г. е предложен нов проект за Устав и ново наименование „Арменска Лазаревска гимназия за висши науки и източни езици“, а като главна цел се посочва подготовката на нужни на империята кадри в политиката и търговията. И този проект не получава одобрението на Министерството на просветата /Аветисян, 2016/.

През 1818 г. Йоаким Лазаревич, поради напредналата си възраст, прехвърля на синовете си Иван и Христофор Йоакимович управлението на училището. По тяхно време учениците са разделени в три класа: нисък, среден и висок. Преподават се следните предмети: Закон божий, логика, езици – руски, арменски, латински, френски и немски, словесност на всички езици, право, математика, география и статистика, история, рисуване и танци.¹⁴ Изучават и религия, която не се споменава от съветските историци, или ако се споменава, е в негативен план. „Учредителите на Лазаревския институт не можеха да се освободят от религиозния път /както е известно, много тясна е била връзката им с арменската църква и в някои случаи и с реакционното духовенство/ да дават сметка за църковния морал, да съхранят преподаването по религия“. /Дилоян, 1966, 267/

Видимо училището на този етап е ориентирано не към източните езици, а към университета, за който латинският е задължителен, както и към западните езици, необходими за децата на арменските търговци. Руският език и словесност се изучават, но все още руският език не е основен и на него не се преподава. Синовете на Йоаким правят всичко възможно да разпространят и популяризират училището не само в Москва сред частни лица, но и в Кавказ и по другите части на империята.¹⁵

Голямата им грижа обаче си остава да легитимират училището пред самото правителство и двора, тъй като нямат официално одобрен Устав и статут.

За да привлекат вниманието на властите правят открити учебни изпитвания и тържества. С тази цел през 1822 г. в двора на училището издигатobelisk с вид на пирамида с надпис на едната страна: „На благословения Император Александър Първи в царството на когото се учреди този разсадник на знания. На другите две страни има мраморни релефни изображения на двамата първи основатели – Иван и Йоаким, с фамилните им гербове /Зиновиев, 1863, 76/.

Първият набор ученици излиза през 1821 г. и след това ежегодно завършват арменското училище по 12 и повече младежи, но техният статут е

¹⁴ Под высочайшим..., 1830, с. 56.

¹⁵ Пак там, с. 84.

неясен. Това насочва основателите да осигуряват не само средства, но и да търсят за училището Височайше утвърждаване, Устав и покровител от правителството, който да е доверено лице на императора и чрез него да се търси начин да се легитимира училището.

И Йоаким, и двамата му синове пишат молба до Александър първи: *„Седемгодишният ни опит /1822/ показва истинската полза от нашето заведение. В него освен науките за висшите училища се преподават източни езици и това източно заведение се отличава от всички подобни и е единствено от този род. Но този опит показва, че учебното заведение има особени правила и тъй като е за особена нация устроено, му трябва покровителство, особени права и Устав. Армeнската нация ще се почувства щастлива, ако това покровителство се възложи на генерала от артилерията граф Алексей Аракчеев.“*¹⁶

Молба със същото съдържание е изпратена и от Ечмядзинския католикос през 1824, три години по-късно, което значи, че училището функционира без Устав и височайше одобрение от Императора.

От двете молби е видно, че арменското средно частно училище е част от проекта за създаване на арменска нация в рамките на Русия, което не съвпада с руската императорска политика за русификация на инородите, а и дума не може да става „за арменска нация“.

През декември 1824 г. Армeнското лазаревско училище получава статут на гимназия, но отново Уставът не е одобрен. Единственото, което е направено, е назначаването на главен началник от правителствените кръгове на императора. На 17 януари 1825 граф Аракчеев съобщава на Йоаким Лазаревич, че императорът е удовлетворил тяхната молба и е позволил откритото в Москва арменско учебно заведение да е подчинено на него. *„На мен ми е много приятно да бъда началник на заведението, като правя особена чест на фамилия Лазарови да съдействам за неговия успех, съобразно благотворителната цел на неговите основатели.“*¹⁷

Тогавашният министър на Просветата Александър Шишков внася молбите на попечителите на Армeнското училище в Комитета на Министрите и на 30 юни 1825 г. излиза височайш Указ училището да бъде подчинено на Главен началник – граф Аракчеев.¹⁸

На 2 май 1825 г. във вестник „Руски инвалид“ и в други списания излизат статии, че от 1816 г. до сега в Армeнското лазаревско заведение са завършили 135 възпитаници, от които са започнали служба 62. Постоянните успехи на училището заслужават награда от Императора за попечителя и директора.¹⁹

¹⁶ Зиновьев, Исторически очерк, 1863, с. 34.

¹⁷ Пак там, с. 37.

¹⁸ Зиновьев, Исторический очерк... 1863, с. 36.

¹⁹ Пак там, 39

Трети период 1827–1848

През 1827 г. политическата ситуация е променена. След поредната война с Турция Русия е присъединила към територията си част от Армения.

В архива има запазен документ от 19 август 1827 г. от епархиалния арменски архиепископ Йоанес до Министъра на Народната просвета относно Арменската лазаревска гимназия, в който той се моли за височайшо утвърждаване Устава на гимназията, като изтъква следните аргументи:

- *„Всички арменски училища в Русия са подчинени на Московската Лазаревска гимназия;*
- *Всички приети в гимназията арменци – възпитаници, след завършването на курса на гимназията ще постъпят или на духовно звание, или като учители в арменските учебни заведения;*
- *Гимназията е подчинена на особен главен началник и трябва да се управлява от попечител от фамилията Лазарови.*
- *Тя трябва да има права равни с другите гимназии в Русия.*“²⁰

От документа разбираме, че гимназията все още няма официален статут на учебно заведение и няма свой Устав, което положение се запазва до 1830 г., когато е одобрен първият в нейната история устав, т.е. 15 години след откриването на гимназията.

Граф Аракчеев се отказва от задълженията си към училището и на негово място е назначен от императора граф Александър Христофорович Бекендорф – близък и доверен негов човек /Дилоян, 1966; Игнатян, 1969/.

В Комитета за устройство на учебните заведения се разглежда Устава на Лазаревската гимназия и се взима решение Арменското лазаревско училище да бъде наречено Московски Арменски Лазаревски институт за източни езици и да влезе под контрол и управление на МНП и под особената зависимост на граф Бекендорф /Дилоян, 1966; Игнатян, 1969/.

В този първи Устав на училището се сменя не само името, но и целите. Те вече са наложени от руските правителствени чиновници и обслужват имперските интереси на самата Русия. *„Целта на института се състои в това да достави на юношите начини за възпитание и образование в науките, което да ги подготви за държавна служба, военна и гражданска. Тази главна цел включва в себе си други две: а/ Теоретическо и практическо изучаване на източните езици и подготвянето на юношите за преводачи, нужни за отношенията на Империята с азиатските държави; б/ Източният институт като централно главно заведение на арменския народ да служи като разсадник и да доставя учители, от които те се нуждаят, а за изповядващите християнската арменска вяра да подготвя образовани свещенослужители.*

²⁰ Пак там, с. 47.

Институтът със свои средства да разпространява знания за източните езици и да увеличава сведенията за азиатските народи. ²¹

Институтът за източни езици до 1848 г. е само гимназия, където се преподават арменски, персийски, турски, арабски и др. езици. В Устава изрично са посочени „ползите“ за арменските младежи, които се обучават в училището: *„Арменските юноши, живеещи под покровителството на Русия и усърдно предани на новото си Отечество, които ще получат образование в национално централно учебно заведение, в скоро време ще получат руски корени. Те се стичат в Русия от Южните градове на империята, от новопокорените арменски области, даже от далечни страни. Институтът ще посее семето, от което търговията и политиката ще сблизжи народите от Азия. От учредяването на Института до сега, 1830 г., вече 14 години от него са излезли 309 възпитаници. От тях 49 влизат в Императорския московски Университет, други постъпват на гражданска служба, а други в учебните заведения като наставници и разпространители на просвета сред своите съплеменници в различните градове на империята.* ²²

От цитата става ясно, че вече за никаква арменска идентичност и нация не може да се говори и мисли, а още по-малко да се изгражда. Арменците си имат вече ново Отечество. Частното, изградено с арменски капитали училище, вече се е превърнало в национално, централно учебно заведение, което е напълно русифицирано и там арменските младежи ще получат руски корени, а руснаците, които завършат това елитно училище, ще имат възможност да работят на дипломатическа работа в близкия Изток.

Непосредствено след това, още през 1835 г., Институтът е причислен към втора степен учебни заведения и преподавателите получават права на държавни служители. През 1838 г. е признато наследственото попечителство на рода Лазареви, или ако не, на техни близки родственици. Наследниците са наградени с държавни отличия /Дилоян, 1966; Игнатян, 1969/.

По ходатайство на арменския католикос през 1841 г. към Института е учредено духовно отделение за лица, готвещи се за духовно звание в арменогригорианско вероизповедание. *„За достигане целите на Правителството за подобряване състоянието на арменската църква и образование на духовенството се учредява при Лазаревския институт за източни езици особено отделение, посветено на собствено приготвяне на юношите от духовното съсловие на арменското вероизповедание за постъпване или в духовно звание, или учители в арменските семинарии по епархии. или в Ечмядзинския синод. В това отделение е предвидено да има 15–20 възпитаници*“ ²³

²¹ Под высочайшим..., с. 4.

²² Пак там, с. 5.

²³ Зиновьев, Исторически очерк..., с. 47.

След смъртта на Бенкендорф по молба на попечителите за началник е назначен княз Алексей Федорович Орлов. След доклад на княз Орлов е изготвен и внесен в Кавказкия комитет Нов проект за Устав, с който се поставя основата на третия период на училището.

Четвърти период на Института 1848 –1871

През 1840-те години царското правителство активизира своята намеса във вътрешния живот на Лазаревския Институт. Резултат на тази намеса е изработения от Кавказкия комитет нов Устав. На 10 май 1848 император Николай първи подписва новия Устав и щата на Лазаревския институт за източни езици, като му дава статут на първа степен учебно заведение. На първи план е издигната задачата за подготовка на преводачи и други длъжностни лица. Източните езици да се преподават в шест гимназиални и два лицейски класа.

Попечителите са подкупени с ордена Света Анна първа степен. Директорът Христофор Йоакимович Лазарев организира тържество, което вероятно има за главна цел да покаже „сърдечната благодарност към императора“.²⁴

Училището продължава да бъде частно, като негов главен началник е княз Алексей Орлов, попечител Иван Лазаров и директор – Христофор Йоакимович Лазаров. По това време инспектор е статския съветник А. З. Зиновиев, който пише и историята на училището. От него през 1855 г. в историята на училището четем: „Това заведение съществува от около 40 години в сърцето на Русия и вече е образувало стотици млади хора за разни поприща за обществена дейност. В историческото му развитие правителството постоянно му е обръщало внимание – и тава внимание се е отразило благотворно на заведението. От 1815 до 1855 са му дадени значителни предимства. От 10 май 1848, когато е утвърден новият Устав, училището получава ранг на гимназия първа степен. Общото доверие към него започна да нараства с всяка година. Непосредствените попечители и благотворители употребяват значителни средства, за да оправдаят очакванията на правителството и вниманието на публиката.“²⁵

По Устава от 1848 г. Институтът продължава да е частен и вложените в него средства се увеличават. Приемът е през януари и юли. За всеки пансионер, в зависимост на чия издръжка е, се внасят в касата на Института по 300 сребърни рубли на година и еднократно в началото по 35 рубли, за полупансионерите – 160 рубли. Вноските са на два пъти в годината. Предметите, които се изучават, са: закон божи; Източни езици – арменски, арабски, персийски, турски, грузински и татарски; Руска словесност; математика и физика; История обща и руска; руски закони; латински, немски и френски; изкуства –

²⁴ Зиновъев, Исторически очерк, 1863, с. 45.

²⁵ Пак там, с. 55.

чисто писане, рисуване, чертане и танци. Цялото обучение, както и приемният изпит, е на руски, което дава основание на историка от социалистическия период А. С. Игнатян да сподели: *„Преподаването на руски език в Лазаревския институт има за цел да приобщи арменските младежи към водещата руска култура, да развие политическите и културни връзки на двата народа. Благодарение на руската среда особеното внимание е отделяно на преподаването на руски език и така арменските юноши за кратко време овладяват руски език.“* Игнатян, 1969, 327/

Уставът утвърждава 6-годишен гимназиален клас и освен това 2 години специален курс за занимаващите се с източни езици, така наречените лицейски класове. В тях не се предвижда да се обучават арменски ученици и ако се допуснат изключения, те задължително подписват договор, че след приключване на обучението ще работят само като учители в Института, или като учители на арменски деца из Империята. Контекстът на това е да не се допускат арменци до дипломатическа работа, което показва не само високата степен на русификация на училището, но и степента на дискриминация на арменските младежи. *„Бошинството от възпитаниците, завършили курса на специалните класове, посветили се на изучаване на източни езици, започват работа обикновено в министерството на Външните работи. Това е най-доброто свидетелство, че Институтът дава желаня плод и това той прави в продължение на 50 години. По време на управлението на Н. Д. Делянов трябва да отнесем още един обичай, за който на нас ни се струва, че има значение за развитието на арменския народ. Преди няколко години по време на Рождественската ваканция възпитаниците на Института направиха спектакъл на арменски език. Това имаше такъв успех, че вече се повтаря ежегодно пред очевидно съчувстваща арменска публика.“* /Зиновиев, 1963, 69/.

По устав е предвидено да преподават 4 професори, 11 старши преподаватели и 5 младши, без учителите по изкуствата. Който иска в 6 годишния курс да изучава езиците и историята на Изтока, може да започне държавна служба с 12 клас. От задължителни 3 източни езика е останал само един – по избор. От гимназиалния курс, латинският е задължителен само за тези, които веднага ще постъпват в Университета... През 1851 г. излязъл пълният випуск с пълни права /Зиновиев, 1863, 62, 65/

На 25 ноември 1850 умира единственият син и наследник на попечителя Иван Христофорович Лазарев. В памет на починалото дете родителите правят дарение и основат в института подготвително отделение за 14 бедни сираци – арменци, за обучение за постъпване в Института, което е одобрено с Указ от 17 февруари 1851 /Дилоян, 1966; Игнатян, 1969/.

След смъртта на попечителя Христофор Лазаревич в 1871 г. Институтът минава изцяло към ведомството на Министерството на просветата и влиза в общата система на държавните руски училища. *„Рядко някое от нашите учебни заведения може да се похвали с такова внимание от висшето прави-*

телство и такава готовност да се вниква в неговите нужди...“, и веднага след това: „При Иван Йоакимович Лазаревич от 1818 до 6 февруари 1858, когато умира, Институтът от прост частен пансион се разви до държавно учебно заведение от висока степен“ /Дилоян, 1966, 123/.

Така негласно държавата „усвоява“ частното учебно заведение, като „наследява“ арменските Лазарови капитали и активности – печатница, обзаведена с модерна техника от Западна Европа и шрифтове на 15 езика, библиотека с повече от 60 хиляди книги, сборки – нумизматични, 150 древни арменски ръкописи, картини, портрети, миниатюри и минерали, както и така нареченото „Лазарско евангелие“ от 9 век. *“Институтът се устрои материално благодарение щедростта на фамилия ЛАЗАРЕВИ и достойния му сегашен попечител Христофор Йоакимович – има значителни капитали, земя, сгради, къщи и др. имуществото. Следват изброявания на даренията на двамата попечители, като само наличният капитал възлиза през 1863 на 339885 р. в акции и 4282 р. налични пари. Сградният фонд на училището е на стойност около 1 милион и 800 хил. р. /Зиновиев, 1963, 34/.*

Пети период /1872–1921 г./

Този последен период в историята на училището е свързан с издаване и внедряване на нов Устав. По този Устав Лазаревският институт се състои от гимназия и висши специални класове. Тези класове по своята програма съответстват на висше учебно заведение. В Устава е споменато и правото на Института да издава учебни съчинения и учебни пособия. Променя се структурата на учебното заведение. В специалните класове има следните направления: дипломатическо, административно и научно.

През 1917 г. се прекратяват учебните занимания, но официално през 1921 г. е публикуван Декрет, с който Лазаревският институт е превърнат в „Дом на културата на Съветска Армения“ и е предаден в разпореждане на Работническо селското правителство на Армения.

Заклучение

Завършвам с цитат на В. А. Дилоян, съветски историк и изследовател на Лазаревския Институт, който дава следната парадоксална оценка на значението и ползата от частното арменско училище за арменците: *„Делото се увенча с успех и Лазаревският институт за източни езици може да изиграе видна роля в историята на арменския народ. Още в първите години от съществуването на института арменските дейтели от това време го разбраха. В последствие многочислените възпитаници на Лазаревския институт, както в самата Армения, така и в другите населени с арменци места, предаваха своите знания на подрастващото поколение, разпространяваха сред народа семената на просвещението. Лазаревският институт изигра неоценима роля в развитието на източните науки в Русия... Несъстоятелно е, че Лазаревски-*

ят институт е открит по волята на царското правителство и основно е имал за цел да подготвя чиновници за работа в Закавказието и в руските дипломатически мисии на Изток. Не трябва да се отрича, че от Лазаревския институт излязоха немалко чиновници, но така също и свещеници и учители, основно арменци. /Дилоян, 1966, 267/

В оценката си авторът веднъж разглежда Института като място за развитие на източните науки в Русия, чиято цел е подготвянето на чиновници за руските дипломатически мисии на Изток, а същевременно го разглежда и като свързан с историята на арменския народ. Никъде в текста не става дума, че това е частно арменско училище, което е русифицирано и „усвоено“ от руското министерство на образованието, като самите арменски младежи, които учат в него, са дискриминирани и могат след завършването му да работят само като учители и свещеници.

Източници:

Използвани публикувани архивни документи в Матенадарана – Ереван

Под высочайшим покровительством состоящий Московский армянский Лазаревых институт восточных языков, М., тип. Лазеревых института, 1830, 211с.

Собрание Высочайших Указов и Актов относящихся до Московского Армянского Лазаревского Института Восточных языков, САНКТПЕТЕРБУРГ, 1839, тип. Лазеревых института.

Высочайшие Указы и Акты, М., 1842, тип. Лазеревых института

Зиновьев, Алексей Зиновьевич, 1855. «Исторический очерк Лазаревского института восточных языков,. СПб. Типография императорской Академии наук,

Программы Лазаревского Института Восточных языков, М., 1859, тип. Лазеревых института

Краткий отчет состоянии Лазаревского Института Восточных языков в 1862-1863 академическом году, Москва, 1863, тип. Лазеревых института

Зиновьев, Алексей Зиновьевич, 1863. Исторический очерк Лазаревского института восточных языков с краткою биографиею учредителей Института и с приложениями к биографии и очерку / [Проф. Алексей Зиновьев]. - 2-е изд., доп. - Москва : тип. Лазаревск. ин-та вост. яз., - 149 с., 8 л. портр.;

Литература до 1917 година

М. Мсерянц, 1856. Паметник жизни и деяний знаменитых представителей рода Лазаревых, Москва

Михаил Никифорович Катков, 1865. История Лазаревского института восточных языков (По поводу 50-летнего юбилея, Московские Ведомости. 14 сентября. № 200.

Кананов, Георгий Ильич, 1865. Очерк пятидесятилетней деятельности Лазаревского института восточных языков в связи с краткою историею водворения армян в России: [Речь, произнесена по случаю пятидесятилетн. юбилея Лазарев. института инспектором Георгием Канановым. тип. Лазаревского института, Москва.

Веселовский Николай Иванович, 1879. Сведения об официальном преподавании восточных языков, типография братьев Пантелеевых, Санкт Петербург.

Кананов Георгий Ильич, 1891. Семидесятилетие Лазаревского института восточных языков, 1815 – 1890, Исторический очерк и приложения Г.И. Кананова. - Москва: изд. на средства почет. попечителя Лазарев. института князя С.С. Абамелек-Лазарева.

Александр Дмитриев, 1893. Пермские земевладельцы Лазаревы и их приемники князя Абамелик, Исторический вестник, /кн. 5.

Библиография:

Аветисян Владимир Рудольфович, 2016. К вопросу периодизации истории Лазаревского института восточных языков, Самарский научный вестник. No 2. [Avetisyan Vladimir Rudol'fovich, 2016. K voprosu periodizatsii istorii Lazarevskogo instituta vostochnykh yazykov].

Аветисян Владимир Рудольфович, 2018. Институт восточных языков (Лазаревский институт) как центр Русско-армянских взаимоотношений в XIX – первой четверти XX вв., Ставропол, автореферат. [Avetisyan Vladimir Rudol'fovich, 2018. Institut vostochnykh yazykov (Lazarevskiy institut) kak tsentr Russko-armyanskikh vzaimootnosheniy v XIX – pervoy chetverti XX vv.].

Ананян Ж. А. 1998. Лазаревский институт восточных языков в первой половине XIX века // «Историко-филологический журнал» (Ереван), № 1-2. [Ananyan Zh. A. 1998. Lazarevskiy institut vostochnykh yazykov v pervoy polo-vine XIX veka // «Istoriko-filologicheskii zhurnal»].

Базиянц Ашот Патваканович, 1959. Лазаревский институт восточных языков: исторический очерк. М.: Изд-во «Восточная литература»,. 56 с. [Baziyants Ashot Patvakanovich, 1959. Lazarevskiy institut vostochnykh yazykov: istoricheskiy ocherk].

Базиянц Ашот Патваканович, 1973. Лазаревский институт в истории отечественного востоковедения. М.: Издательство «Наука». [Baziyants Ashot Patvakanovich, 1973. Lazarevskiy institut v istorii ote-chestvennogo vostokovedeniya].

Ванян Л. В., 2012. Исторический опыт российско- армянского культурного взаимодействия в 18 – 19 век, автореферат, Ставропол, с. 35. [Vanyan L. V., 2012. Istoricheskiy opyt rossiysko- armyanskogo kul'turnogo vzaimodeystviya v 18 – 19 vek].

Василенко В. Вартанян Вячеслав, 2011. Роль Института восточных языков в деле упрочения российско-армянских культурных отношений, Материалы круглого стола, Ставрополь. [Vasilenko V. Vartanyan Vyacheslav, 2011. Rol' Instituta vostochnykh yazykov v dele uprocheniya rossiysko-armyanskikh kul'turnykh otnosheniy].

Дилоян Вальтер Арташесович, 1966. Из истории общественно-политической деятельности Лазаревых /вторая половина 18 века/, Изд. Академия наук на АССР, Ереван, , с. 248. [Diloyan Val'ter Artashesovich, 1966. Iz istorii obshchestvenno-politicheskoy deyatelnosti Lazarevykh /vtoraya polovina 18 veka/].

Дилоян Вальтер Г. Казарян, Д. А. Мурадян. Историографически очерк новой истории Армении., <http://lraber.asj-oa.am/1128/1/24.pdf> [Diloyan Val'ter G. Kazaryan, D. A. Muradyan. Istoriograficheski ocherk no-voy istorii Armenii].

Дилоян Вальтер, 1997. Хозяйственная, политическая и культурная деятельность Лазаревых в России во второй половине XVIII века; История отечественного востоковедения с середины XIX века до 1917 года. М. [Diloyan Val'ter, 1997. Kho-

zyaystvennaya, politicheskaya i kul'turnaya deya-tel'nost' Lazarevykh v Rossii vo vtoroy polovine XVIII veka].

Игнатян Артавазд Амбарцумович, 1969. История Московского Лазаревского института восточных языков. Ереван Игнатян, А. А. Лазаревский институт, Ереван, Изд. Ереванский государственный университет. [Игнатян Артавазд Амбарцумович, 1969. История Московского Лазаревского института восточных языков. Ереван Игнатян].

Нерсисян Мкратич Гегамович, 1980. История армянского народа, Ереван. [Nersisyan Mkratich Gegamovich, 1980. Istoriya armyanskogo naroda].

Саядов Сергей Михайлович, 2006. Лазаревы и история армянского народа // Вторые Лазаревские чтения по истории армян России (25–27 ноября 2003 г., Москва). М., С. 191-200. [Sayadov Sergey Mikhaylovich, 2006. Lazarevy i istoriya armyanskogo naroda].

Саядов Сергей Михайлович, 2008. Из истории Российской науки: просветительская деятельность династии Лазаревых // Научная мысль Кавказа. № 2., с. 25-31. [Sayadov Sergey Mikhaylovich, 2008. Iz istorii Rossiyskoy nauki: prosveti-tel'skaya deyatel'nost' dinastii Lazarevykh].

Саядов Сергей Михайлович. Лазаревский институт восточных языков, http://ysu.am/files/02S_Sayadov_r.pdf. [Sayadov Sergey Mikhaylovich. Lazarevskiy institut vostochnykh yazykov]